

Úvod do soukromé diplomatiky

Raně středověké soukromé listiny se vyvinuly podobně jako papežské a císařské listiny z pozdně antických diplomatických písemností. Jejich právní obsah a důkazní hodnota v soudních sporech musí být posuzována v návaznosti na jejich typu.

Již Heinrich Brunner v 70. letech 19. století rozlišil dva základní typy raně středověké soukromé listiny, které měly podle něj oba vycházet z antických tradic:

– Zaprvé jde o listiny, které dodatečně v objektivní stylizaci (tj. gramaticky ve 3. osobě) zachycují již vykonané právní akty. Tyto listiny obvykle vznikají péčí příjemce nebo jím pověřeného notáře a označujeme je latinským termínem *notitia*.

– Zadruhé jde o listiny, v nichž je právní akt zaznamenán přímo vydavatelem nebo jím pověřeným notářem v subjektivním stylu (tj. gramaticky v 1. osobě). Tento právní akt vstupuje v platnost teprve v momentu sepsání nebo předání listiny, kterou označujeme jako *charta / carta*.

V obou případech – obzvláště u *notitií* – se setkáváme i se jmény svědků, kteří představují doplňující ověřovací prostředek právních pořízení.

Bádání po Brunnerovi ukázalo, že antický původ má ve skutečnosti pouze druhý typ, tedy ***charta***, zatímco *notitia* je vynálezem raného středověku.

Když s těmito písemnostmi pracujeme jako s právními a historickými prameny, musíme mít na paměti jejich zásadní odlišnost: u *notitií* máme jistotu, že daný právní akt byl realizován – teprve poté o něm vznikl zápis; u *charty* víme pouze, že vznikl legální dokument, zamýšlející realizaci právního aktu, nevíme však jistě, zda tento akt skutečně byl vykonán. V souvislosti s *chartou* řešilo diplomatické bádání otázku, kdy a jak k realizaci právního aktu došlo. Byl právní akt tvořen také ritualizovaným jednáním a nakonec završen vydáním listiny a jejím předáním příjemci (*traditio chartae*), jak se domníval Brunner? Nebo bylo předání listiny oním právně-konstitutivním momentem, takže nějaké další právní rituály již byly irelevantní (*traditio per chartam*)? V dnešní době se právní historikové a diplomatikové převážně shodují spíše na tom, že pozdně antická a raně středověká *charta* nebyla striktně odloučena od právních rituálů, které měly konstitutivní charakter. Vystavení a předání listiny bylo zřejmě jen jedním z více konstitutivních aktů, které se podílely na celku právního aktu. Konstitutivní charakter *charty* v raném středověku tedy byl do jisté míry omezený.

Pozdně antické soukromé *chartae* byly zapisovány do tzv. *gesta municipalia*, tedy jakýchsi městských register neboli předchůdců pozdějších městských či jiných veřejných knih. Tím si získaly všeobecnou platnost. Zápis v gestech pak platil jako všeobecně uznávaný důkazní prostředek. *Gesta municipalia* byla v pozdně římských městech vedena hluboko do raného středověku, v Ravenně např. až do 7. století.

Jiným prvkem, který *chartě* propůjčoval veřejný charakter, bylo její sepsání veřejnými notáři – tzn. městskými nebo soukromými notáři, požívajícími veřejnou autoritu (*tabelliones*). Tito veřejní notáři působili v pozdně římských městech také dlouho do raného středověku. V Itálii kontinuálně, a právě zde se z nich vyvinul středověký veřejný notariát. Notáři zde mimo jiné zajišťovali znalost základních institutů římského práva a římského právního a úředního jazyka.

Od *chartae* se přesuneme k *notitiæ*, jejichž vznik je dnes hledán až v raném středověku a jsou považovány za jakýsi přechodný typ mezi pozdně antickou *chartou* a soukromou listinou vrcholného středověku. Jednalo se o silně redukované a vnějškově zcela prosté zápisy na jednotlivých listech

pergamenu, pojednávající o již realizovaných právních aktech – nejčastěji donacích majetku ve prospěch církevních institucí. Proto se jim v německé terminologii říká **Traditionsnotiz**, český překlad je **tradiční záznam, pamětní záznam nebo akt**. Tyto tradiční záznamy mají velmi jednoduchou strukturu: obsahují obvykle promulgaci či publikaci, kterou je záznam uveden v obecnou známost, a poté následuje objektivně stylizovaný kontext, přinášející jméno donátora, případně doplněné o údaje o jeho identifikaci, označení darovaného majetku a příjemce donace. Na závěr obvykle následuje výčet svědků.

Duchovní instituce, tedy příjemci příslušných donací, si sepsáním tradičního zápisu pojišťovaly své majetkoprávní nároky. Sepsání tradičního záznamu však přinášelo jisté výhody i pro donátory: díky tomu nehrozilo, že donátor upadne v dané církevní instituci v zapomnění, a naopak bylo zajištěno, že bude zahrnut do pravidelných modliteb mnichů či kanovníků za spásu duše dobrodinců dané církevní instituce.

Zatímco dochování tradičních záznamů v originálu je poměrně vzácné, nacházíme množství těchto záznamů v tzv. **tradičních knihách**. Od pozdějších kopií se tyto knihy liší především ve dvou ohledech. Zaprvé do nich často byly tradiční záznamy zapisovány přímo, tzn. vůbec neexistoval originál záznamu, ale pouze zápis v knize. Zadruhé tradiční knihy obsahovaly i jinou než diplomatickou materii – např. různé ryze memoriální zápisy často výslovně narativního charakteru.

V diplomatickém bádání dosud probíhá diskuze, zda *notitiae* měly právní sílu. Část badatelů se domnívá, že ano; minimálně v případě, že tradiční záznam obsahuje seznam svědků. Druhá část diplomatiků však takový výklad striktně odmítá a zdůrazňuje, že *notitia* byla pouhou pamětí na právní akt a že právní sílu mělo pouze svědectví uvedených svědků, kteří však museli být osobně konzultováni. Tak to zřejmě bylo vnímáno v době, kdy byly tradiční záznamy vyhotovovány; jenže v průběhu následujících staletí středověku, v době vítězství zpečetěné soukromé listiny, byla formulována teorie, že i nezpečetěný tradiční záznam má důkazní sílu, pokud uvádí více než tři nebo alespoň dva žijící svědky (teze pochází od významného kanonisty 2. poloviny 13. století, Viléma Duranta, jenž ji formuloval ve své procesní příručce *Speculum iudiciale*).

Notitiae jako specifický typ soukromých diplomatických písemností se rozšířily nejvíce ve Východofranské říši, nejmasovějšího rozšíření došly v Bavorsku včetně Východní Marky, pozdějšího Rakouska, ale byly užívány také v Českých zemích.

V jižní Evropě, ať už v Itálii nebo na Pyrenejském poloostrově, ale také ve smíšených germánsko-románských oblastech Alp nikdy neupadly do zapomenutí *chartae* stejně jako zvyk dávat sepisovat listiny veřejnými notáři. Např. z opatství St. Gallen ve dnešním východním Švýcarsku se dochoval soubor asi 900 soukromých *chartae* z karolinské epochy.

Severně od Alp byl institut klasické listiny zachován především ve formě císařských listin a importovaných papežských listin, postupně se uplatňoval také v oblasti biskupské listiny. Když ale v průběhu 11. a zejména 12. století začalo docházet k recepci kanonického a jeho prostřednictvím římského práva, stala se praxe tradičních záznamů, resp. tradičních knih postupně neudržitelnou a ve střední a středovýchodní Evropě se začala šířit nová forma středověké *charty*, tzv. zpečetěná listina, německy Siegelurkunde. Na rozdíl od starší *charty* nebyl ověřovacím prostředkem podpis nebo nějaké grafické znamení místo podpisu, jak to třeba bylo běžné u zmíněných st.-gallenských listin, ale pečeť, která se krátce předtím stala hlavním ověřovacím prostředkem císařských listin.

Mezi tradičním záznamem a zpečetěnou listinou však existovala řada mezistupňů, jako např. zpečetěný tradiční záznam, německy *Siegelnotiz*, případně tzv. chirograf. U něj k ověření došlo tak, že listina byla na listu pergamenu napsána ve dvou zněních, mezi nimiž byla napsána velká písmena a

v tomto místě byl pergamen nepravdělně rozříznut. Obě části si rozdělili příjemce a vydavatel a v případě sporů mezi nimi nebo jeho dědici ohledně pravosti příslušné listiny mohly být obě části přiloženy k sobě, čímž bylo jasné, zda se jedná o pravé originály téže písemnosti.

Přestože kanonické právo připouštělo platnost tradičního záznamu s více než třemi svědky, docházelo ve 12. a 13. století k masivní produkci listinných falz, jejichž cílem bylo upravit staré tradiční záznamy podle představ o zpečetěné konstitutivní listině, jak se vyvinuly ve 12. století. Církevní instituce přitom někdy pouze manipulovaly text tradičních záznamů, někdy vytvářely i falešné pečeti knížat a šlechticů předchozích desetiletí a staletí. Studium těchto falz představuje důležitou oblast diplomatického bádání. Snahou diplomatiky je rekonstruovat nebo částečně rekonstruovat historické jádro těchto falz a možné znění či spíše obsah původních tradičních záznamů – jak to uvidíme na příkladu nejstarších diplomatických památek z Čech a Moravy.